

«Sis»' Şairi Tefik Fikret

Bu yazı Tefik Fikret'in şiirini, hayatını, yaşadığı dönemin koşulları ve kendi gelişim süreci içinde değerlendiren, kitap olarak da yayımlanacak bir incelemeden alınmıştır. Yazıda, 1900 - 1908 yılları arasında Fikret'in şiirinde görülen öz değişimi konu edinilmektedir.

Fikret'in düşünceleri ve duyguları, sanat anlayışı birdenbire değişmemiştir. Bir birlikim ve patlamadır sözkonusu olan. Nitekim, 1901'de «Sis»le somut bir görünüm kazanan bu patlamanın ilk belirtilerini çok önceden görürüz. Bunun için oğlu Halûk'la ilgili şiirlerine bakmak yeter.

Halûk, Fikret'in hayatında önemli bir yer tutar. O karanlık günlerin tek ışığı oğludur. Yazdığı şiirlerde, çocuğun insan hayatındaki yerini anlatır. Mutluluk ve sevinç getiren, insanı hayata bağlayan tek bağ çocuktur. (Halûk için, Tecdid-i İzdıvaç, Halûk'un Sesi). Özellikle «Yarın» şiirinde (1897) bütün bireysel zevklerinden, rahatından vazgeçtiğini, çocuğunun yarını için çalışması gerektiğini söyler:

Benim olunca huzûrum, sürûrum işte
fedâ
Çocukça, nazlı, küçük bir dakika
şevkin için;
Büyür gözümde seninle hakikat-i ferdâ:
Bugün çalışmalıyım ben yarınki zevkin için.

Böylece ilk kez, daha sonra şiirinin ana temlerinden olacak **ferdâ** sözüyle karşılaşırız. Bu yıllarda şair, bir saatin sarkacı gibi, biri ötekinin karşıtı iki duygu, iki düşünce arasında gider gelir. Hem derin bir kötümserliğe kapılmıştır, hem umutlu, iyimserdir. Hem içinde bulunduğu dünyadan kaçmak, hayalindeki dünyaya sığınmak ister; hem de oğlu aracılığıyla gerçek dünyayı algılar. Hayat kötü ve aldatıcı da olsa yaşamak ister (Yaşamak Aşkı). «Evet, bu dağları aşıkça böyle tırmanarak», bu dalgaların çalkantılı yü-

zeyinde kırık, ezik ve kendinden geçmiş bir durumda yuvarlanıp zedelendikçe, daha da çok koşmak isteyecektir. Durmak bilmeyen bir kötürümdür çünkü. Çünkü insanoğlu, ne olursa olsun, tâ mezarının başına kadar bu hayatı sevecektir (Yaşadıkça);

Yine Halûk ona kimsesiz, yoksul çocukları düşündürür. Halûk'un sevici karşısında, babasız, umuzsuz çocukların bayram nağmelerini matem sabahına benzeter ve şöyle seslenir oğluna:

Çıkar o süsleri artık, sevindiğin yetişir;
Çıkar, biraz da şu öksüz giyinsin,
eğlensin;

Biraz güzellensin
Şu rû-yı zerd-i sefâlet... Evet, meserrettir
Çocukların payı; lâkin senin sevincinle
Sevinmiyor şu yetim, ağlıyor... Halûk,
dinle!
(Halûk'un Bayramı)

Denilebilir ki Fikret'e yaşama tutkusunu, hayatı değiştirme düşüncesini Halûk verir. «Yine Halûk» adlı şiirinde siyah bir gecedir hayat. Altında kırık bir tekneyle güvenli bir kıyıya çıkmak istemektedir. Sorar kendi kendine:

Niçin, niçin?. Buna birçok sebep
düşündüm ben:
Hayır ne meskenetimden, ne acz ü
ye'simden;
Bütün bu derdimin esbâbı sende
toplanıyor,
Sen, ah ey sarışın tıfl-ı natüvan, hep
sen!

Oğlunun geleceği... Süreceği hayat... İşte bu korkutur onu. Unutulmaması gereken şudur: İçinde yaşadığı dönem boğar Fikret'i. Üstelik yer, gök, kalp, vicdan «bütün boşluk» tur. Tutunabileceği «bir nokta yok»tur. Vahşi bir hiçlik döner çevresinde, beyni de birlikte döner; iradesi, sanki bir sarhoş gibi her umut alanında ayağı sürçerek bir kez düşer...

Yalnızdır. Mezar yalnızlığına benzeyen bir gurbettir yalnızlığı. Ve o gurbette sığınacağı tek kucak, **inanmak**'tir. Ama neye? Her taraf, her şey karanlıktır. Anlayış, bilgi, akıl hep karanlıktadır. Öyle bir karanlık ki tıpkı mezar karanlığı. Ve yine bu karanlıkta aydınlık bir yol: İnanmak.

Ama 1897'de yazdığı bu «İnanmak İhtiyacı» adlı şiirde, inanması gereken şeyin adını henüz koyamamıştır Fikret. Bunun için 1900'lü yılları beklemek gerekecektir.

İNZİVA ÖNCESİ

1900 yılı, tıpkı 1896 gibi, Fikret'in yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır: İlk kitabını bu yıl çıkarır; yenilikçiler arasındaki ilk çözümler bu sırada başlar; ilk siyasal eyleme yine bu yıl girilir.

Fikret daha 1899'un son aylarında Rübab-ı Şikeste (Kırık Saz) adını verdiği şiir kitabını basıma hazırlamıştır. 1896'dan beri yazdığı şiirlerle önceki şiirlerinden seçmeleri kapsayan kitap 1900'ün ilk aylarında satışa çıkarılır, bir ay içinde ikinci basımını yapar.

Öte yandan, eskilye karşı sağlanan zaffer, artık kendilerini savunmanın gereksizliği, Edebiyat-ı Cedidecilerin arasındaki görüş ayrılıklarının su yüzüne çıkmasına, bir özelleştirmeye girişmelerine yol açar. İlk uyarı da Ahmet Şuayıp'tan gelir. Servet-i Fünuncuların hep **ferdî** duyguları işlediklerinden yakınlık bir yazıdır bu. Ali Ekrem, Servet-i Fünun şiirini biraz ağırca eleştiren yazısıyla Ahmet Şuayıp'ı izler. Yazısı kimi değişikliklerle yayımlanınca da Servet-i Fünun'dan ayrılır ve karşı görüşlülerin toplandığı Baba Tahir'in Musavver Malûmat'ına verir yazısının bütününü.

Bu olay, topluluğun dağılışının ilk belirtisiydi. Bir süre sonra Fikret derginin sahibi Ahmet İhsan'la çatıştı. O dönemde yaşayanların tanıklığına göre derginin yönetimiyle ilgili önemsiz bir anlaşmazlıkta bu. Ama Fikret yazışmaları sorumluluğunu bırakarak ayrıldı. Görevi Hüseyin Cahit aldı. Hiç bir değişiklik yapmadan Fikret'in yolunu izledi.

Çok sürmedi bu. Hüseyin Cahit'in Fransızcadan çevirdiği «Edebiyat ve Hukuk» başlıklı makalede Fransız devriminin tarihinin geçmesi suç sayılarak dergi kapatıldı. Mahkeme dergi sorumlularını akladıysa da Hü-

seyin Cahit görevi bıraktı. Ahmet İhsan'ın saraya «sadakat ve kulluk şanına uyacak yolda makaleler» yayımlanacağına söz vermesi üzerine derginin çıkarılmasına izin verildi. Böylece, 553. sayıdan sonra Servet-i Fünun hekimlik, tarım gibi teknik konularda yazılar yayımlayan bir dergi durumuna geldi. İlk kimliğine döndü bir bakıma (1901).

Halit Ziya bu yıllardan söz ettiği anılarında, artık hiç bir ölçü tanımayan sansürün, artan siyasal baskının işi nerelere vardiğini anlatırken şunları yazar:

«Saray matbuatta münakaşalardan ürkerdi; hele her şeyden ürken bu saray gizli anlamlar saklayabileceğine ihtimal verilen yazılardan pek çok kuşkulandı. O zamana kadar kelimeleri dilden çıkarıp atmakla vahimlerini rahatlandırırken matbuatı teftiş ve muayeneye memur olan adamlara sıkı emirler vererek mengenenin ağızını daha boğucu, daha ezici yapmalarını istedi. (...) hattâ bir gün herkesin ağızını şaşkınlıktan açık bırakan bütün manzum yazılar yasak edildi. Ne eski, ne yeni tarzda tek manzum bir satır, bir küçük mısra, altında fena bir anlamın gölgesi saklanabilir diye, matbuatta yer bulamaz oldu. (...) Bu şartlar altında Edebiyat-ı Cedide değil, ne nevide olursa olsun fikir âleminde bir hayatın devamına imkân kalmıyordu.» (Kırk Yıl, s. 544-45).

Aslında saray aydınlarla yazarlardan kuşkulandırmakta haklıdır. O sıralar açıkça siyasal tavır alma sayabileceğimiz başka bir olay ortalığı karıştırmıştır. Hüseyin Siret'i dinleyelim:

«1899'da —ilmî, mülkî ve askerî ricalden— bazı zevat, meşrutiyetin tadeten tesisi için teşebbüsatta bulunmağa karar verdiler. Süferayı sabıkadan (sabık sefirlerden) Ali Galip Beyin Rumelihisarı'ndaki evinde Arnavud İsmail Kemal, İsmail Safa beyler ve Ubeydullah Efendi ile toplandık.

O esnada Boerlerle İngilizler, Afrika'da muharebeye başladıklarından ve İngilizler, Kırım muharebesinde bizimle birlikte harp ettiklerinden İngiltere'nin muzafferiyeti temenni edilecek olursa Sultan Abdülhamid'in İngilizlere karşı itti haz ettiği hasmane siyasete milletin iştirak eylemediği gösterilmiş olacağını ve bu nümayişin İngiltere kabinesince hüsni tesir hasıl edeceğini İsmail Kemal Bey

söylemesiyle İngiltere sefaretine gidilmesi takarrür etti. Ben, İsmail Safa, Ubeydullah, Zehavizade Cemil Sitki ve —bilâhare âyandan iken idam edilen— Abdülhamid Zehrevî ile gençlerden sekiz on kişi müctemian (topluca) sefarethaneye giderek —üdebadan ve erbabı matbuattan— yetmiş kadar zatın imzalarını muhtevi ve İngiltere devletinin muzafferiyetini mütemenni (dileyen) bir varakayı sefire tevdi eyledik, hürmetine mazhar olduk.»¹

İşte bu dostluk mesajını imzalayan «yetmiş kadar zat» arasında Fikret de vardır. Olay sarayda büyük tepki uyandırır. Abdülhamit'in Alman yanlısı politikasına karşı girişilmiş bir protestodur bu aslında. Girişime ön ayak olanlar tutuklanırlar hemen, sorgu sırasında elçinin aracılığı üzerine serbest bırakılırlar, ama birkaç gün sonra sürgüne gönderilmekten de kurtulamazlar. Fikret'e ilişmez gerçi, ama sıkı bir göz hapsine alınır o da. Zaten mimlidir, bu olay üzerindeki baskının artmasına yol açar. Artık patlamaya hazırdır.

YENİ BİR FİKRET

Rübab-ı Şikeste'den sonra Servet-i Fünun'da yayımladığı «Son Nağme» şiiriyle bir dönemini kapatır Fikret. Bundan sonra «Sis» gelecek, yeni bir dönem başlayacaktır. Artık topluma adanmıştır şiiri.

1901'de hemen bütün arkadaşlarıyla dardır. Kolejdeki dersleri dışında çevreyle ilişkisini keser. Hisar'daki evine yerleşir. Bu onun ilk inziva dönemidir. Bir süre sonra Ak-saray'daki baba evini satacak, planlarını kendisinin çizdiği «Aşçıyan»ı yaptıracak. İstanbul'a hemen hiç inmeyecektir. Toplumsal bir öze yöneldiği ve siyasal bir tavır aldığı şiirlerini bu dönemde yazar.

Fikret'in yaşamında inziva değişik bir anlam, değişik bir nitelik taşır. Hiç de kendi kabuğuna çekilmiş, hiç de eylemsiz değildir. Şiir yayımlamak yasaktır, ama yazılan şiirin elden ele dolaşmasını hiç bir güç engelleyememektedir. Yepyeni bir Fikret'tir bu. Ülkenin içinde bulunduğu koşulları artık kelimelerin değişik çağrışımlarının ardına gizlenerek değil açık dile getirmektedir.

Şiirleri üzerinde dururken bunu yeterince göreceğiz. Ayrıca daha önce belirttiğim

gibi, bu değişim birdenbire olmuş değildir. Servet-i Fünun'daki bir «Musahabe-i Edebiye»sinde şu satırlara rastlarız:

«Sanat şahsî olamaz; kendi şahsı için âsar-ı sanat (sanat eseri) vücuda getirenler bulunsa bile, sanatkarlar yalnız kendi şahısları için tevli-i sanat edenler (eser yaratıcılar) değildir. O halde sanatkarın hayatı umumiyyeden ayrılmaması, bilâkis onu tezyin ve takviye etmesi lâzım gelir.» (Servet-i Fünun, s. 476, 1900).

Ayrıca onun nereden nereye geldiğini daha somut biçimde Mehmet Emin Yurdakul'un şiirleri üzerine yazdığı satırlarda görürüz. «Türkçe Şiirler»in yayımlanmasından sonra Servet-i Fünun'da çıkan «Tasfiye-i Lisan» başlıklı yazısında Mehmet Emin'i övdükten sonra şu satırları yazmaktan kendini alamaz:

«...Her muharrir yazdığını okunsun, anlaşılın diye yazar, halka okutmak istediği şeyleri de bittabi halkın derece-i idrâk ü ihâtasına (kavrayış ve anlayış derecesine) göre yazacaktır. Fakat bugün, meselâ Veli dayılar için, münhasıran (yalnız) onların anlayacağı gibi bir lisân-ı tahrir (yazı dili) tasavvur edemiyorum. Zaten ümmiler için yazı yazan muharrir yoktur. A'mâlar için resim yapan musavvir (ressam) olmadığı gibi.» (s. 422, 1899).

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra ise, bir toplantıda «Zavallılar» şiirini Mehmet Emin'in kendi ağzından dinleyen Fikret ona şu mektubu yazacaktır:

«...Ben kendi hesabıma şimdiye kadar yazılarımdan hiçbirini bu kadar açık, bu kadar kuvvetli bir nişane-i müvaffakiyete (başarı belirtisine) mazhar görmediğim için, size gıpta ederim. Çünkü itiraf etmeliyim, eskiden beri sanatkarlığa, nefâis-perverliğe (güzeli yaratmaya), bedla-perestliğe (benzersiz yeniliğe düşkünlüğe), hâsılı bizde ismi henüz takarrür edemeyen (yerleşemeyen) bu meyl-i mümtaz ü ulvîye (yüce ve seçkin eğilime) karşı içimde kaynayan heveslerin, emellerin altından pek basit ve kani' (inanmış), bununla beraber pek şedîd (güçlü) bir his kendi vücudunu daima ihtar eder; eskiden beri, daha mektep sıralarında bütün serâir-i sanata (sanatın sırlarına) bigâne, ruha, fikre, hayata râci (yönelik) hakikatlardan uzak, şiir diye gazeller, şarkılar, murabbalar, muhammesler ezberlemeğe, şairlik namına —ruhu-

nun tekml ihtiyac-ı ahenk ü şiirine mukabil (şiir ve ahenk ihtiyacına karşılık)— hiç bir gâye-i ciddîye (ciddî amaca) rabtı (bağlanması) mümkün olmayan o ipsiz sapsız lakırdı oyuncaklarını taklid ve tekrardan ibaret papağanlığa mahkûm bir müteşairken (şair özentisi), evet, tâ o zamandan beri, bu hissin, mütereddit, müphem, ruhumda titrediğini duyardım.

Sonraları buna müsbet ve vâzih (belirgin) bir şekil verebilmeğe başladım. Şimdi artık tamamıyla kani'im ki (inanıyorum ki) ben şiirde bir maksad-ı hayal arayanlardanım; şiiri mel'abe-i hayal (hayal oyunu) addedenlere iştirake edemem.

İşte bu haysiyetle (itibarla), yani şiiri bir müessir (etken, etkileyici şey) diye telâkki ettiğim için, onda mümkün olduğu kadar vuzuh (açıklık) ve kuvvet görmek, tesiratında (etkilerinde) mümkün olduğu kadar, vüs'at ve ihata (genişlik ve kapsamlılık) bulmak istiyorum; ve işte bunun için size, sizin bir çocuk zihninde bile kolaylıkla yer bulan şiirini ze gipta ediyorum.»²

Görüldüğü gibi, eski şiir anlayışının tam karşısında bir Fikret'tir bu. Biçim olarak bir değişiklik görülmez şiirinde. Ama şiirinin konusu, şiirinin temelini oluşturan düşünce değişmiştir.

SİS VE TARİH-İ KADİM

Fikret'in yeni döneminin başlangıcı sayılan «Sis» 18 Şubat 1317/1901 tarihini taşır. Rûbab-ı Şikeste'nin üçüncü basımına aldığı bu ünlü şiirini Servet-i Fünun'dan ayrıldıktan sonra yazmış, yayımlanmamış; ama şiir dilden dile dolaşarak ezberlenmiştir. Ruşen Eşref'in söylediğine göre, «O sıralarda bir polis her gün evini göz altında bulundurmuş, rutubetli bir şubat günü sis denize olanca kesafeti ile çökmüş. Akşama kadar suların üstünden sıyrılamamış. Polisin duvarı ile sisin duvarı arasında kalan şair, o gün bütün bir devri bütün dertleri ile duymuş» ve «Sis»i yazmış.³

Bu anlatılanların ne ölçüde doğru olduğunu bilemiyoruz. Ama Tanpınar'ın deyişiyle «Sis, bir infial anının, herhangi bir istiare ile ifadesi değildir. Belki Abdülhamid devrinin bir hasta odasını andıran vehimli İstanbul'unun

geniş bir vision'da toplanmış romanıdır. (...) Bu bir manzume değil, geniş, korkunç ve zalim bir bedduadır ki, faciadan faciaya atlayan ve yer yer hakikaten iptidai olan ızdırabı sonuna doğru payitaht sokaklarında sefil ve sergerdan dolaşan kimsesiz kadınların ve bakımsız çocukların talihine eğilmiş çok insanî bir şefkâte kalbolur ve onunla biter.»⁴ Böylece kötümserliği de «Sis»le bir anlam kazanır, toplumsal bir boyuta yerleşir. Şiirin içinde iki kez yinelenen şu beyit, Fikret'e egemen olan düşüncenin en iyi özetidir:

Örtün, evet, ey hâile... Örtün, evet ey şehir;
Örtün ve müebbed uyu, ey facire-i dehr!..

Şiir, İstanbul'un ufuklarını saran, inatçı, gittikçe artan beyaz karanlığın, sisin betimlenmesiyle başlar. Ardından bütün çirkinliğiyle İstanbul'un anlatımına geçilir. Şair İstanbul'u «Ey köhne Bizans» diyerek bin kereden artakalmış bir «bâkir dul»a benzeter. Güzelliğini koruyan, hâlâ herkesi büyüleyen, sana yakın görünüşüyle aldatici, Doğu'nun imrenilen kraliçesidir o... Ama en kanlı sevimleri «sefahata susamış bağırında besleyen» bir kraliçe. Sanki daha kuruluyorken hain bir el yapısına lanetin zehirli suyunu katmıştır da her zerresinde ikiyüzlülüğün pisliği dalgalanır, temiz tek bir zerre bulamazsın... Hep ikiyüzlülük, hep çekemezlik, hep çıkar kollama... Alnı ak kaç kişi çıkabilir bu pislikten:

Milyonla barındırdığın ecsâd arasından
Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk ü draşan?!

Daha sonra İstanbul'un kendisinde bıraktığı izlenimi dile getirir Fikret. Şiirin bu bölümü, bir kentin somut görünümünün bir sanatçının duygu ve düşünceleriyle, onda bıraktığı etkiyle yansıtılmasıdır. İlk iki dizede açık bir biçimde görürüz bunu:

Ey, debdebeler, tantanalara, şanlar,
Kâtil kuleler, kal'ali, zindanlı saraylar.

Birinci dize parıltılı bir yaşamın betimlenmesiyle, ikinci dizede bu parıltının altında yatan gerçek vurgulanır. Denilebilir ki bu iki dize altı yüz yıllık bir imparatorluğun siyasal gerçeğinin, yönetimin işleyişinin kısa, yalın,

apaçık anlatımıdır. Şiirin sonuna doğru içinde bulunulan siyasal düzenin nitelikleri de sayılacaktır bir bir.

Namus, artık masallarda kalmış bir anıdır. Yükselmenin tek yolu vardır: Ayak öpme. Öksüz ve dulların ağzındaki yakınmalar ise «havf-i müsella»ın yıkımlarından ötürüdür. Havf-i müsella, silâhlı korku... İşte Fikret'in Abdülhamit'i anlatmak için kullandığı sözcükler. Ardından da yaptıkları...

Ey şahsa masûniyet ü hürriyete makrûn
Bir hakk-ı teneffüs veren efsane-i kânûn!
Ey va'd-i muhâl, ey ebedî kizb-i muhakkak
Ey mahkemelerden mütemadi sürülen hak!

Değişik biçimlerde yorumlanan bu dizede 1876-1900 yılları arasındaki siyasal tarihin öyküsü yatar aslında. «Efsane-i Kanun» uygulanmayan Kanun-i Esasî'den başka bir şey değildir çünkü. Özgürlüğe kavuşulmuş, ama bu özgürlük salt bir soluk alma özgürlüğüne dönüştürülmüştür. Fikret'in «Midhat Paşa İçin» yazdığı bir şiirinde,

Çok zaman bekledi ey zat-ı mübeccel,
vatanın
Yâd için nâm ü ser-encâmını hürriyetle;
Bize hürriyeti sen verdin, evet sen verdin
Bize insanlığı, hürriyet ü milliyetle.

dediği anımsanırsa daha iyi anlaşılır bu. Abdülhamit, tahta çıkınca meşrutiyeti ilan edeceğine söz vermiş, ama ardından bir bahaneyle meclisi kapatıvermiştir. Tutulmayan söz (va'd-i muhâl), sonsuz yalan (ebedî kizb-i muhakkak) budur, «hakk»ın sürekli mahkemelerden kovulması da bunu göstermektedir.

Bu kadar da değil... Padişahın kapıldığı kuşkular sonucu gizli kulaklar vicdanlara dek uzanmış, duyulur korkusuyla ağızlar kilitlenmiştir. Kılıç ve kalem (seyf ü kalem), yani askerlerle aydınlar siyasî mahkûmdurlar. Bütün bir ulus, her sınıftan insanıyla iki büklüm gezmeye alışmıştır. Eğilen başlar arasında akpak olan, saygı uyandırması gereken başlar da vardır, öğrendirir bunlar şairi. Bütün bu insanlar arasında yalnız analara ve çocuklara acır Fikret:

Ey mader-i hicrân-zede, ey hem-ser-i muğber;
Ey kimsesiz avâre çocuklar... Hele sizler, hele sizler...

Ve şiir ünlü lanetle biter:
Örtün, evet, ey hâile... Örtün, evet ey şehir;
Örtün ve müebbed uyu, ey fâcire-i dehr;

«Sis»ten birkaç yıl sonra yazdığı «Tarih-i Kadim» şiirinde Fikret'in, sorunu başka bir boyuta yerleştirdiği görülür. Daha doğrusu «Sis» yaşanan toplumsal durumun saptanmasıyla, «Tarih-i Kadim» bu toplumsal durumun tarihsel gelişiminin açıklanmaya çalışılmasıdır. Tarihin yorumlanmasıdır kısacası. Bu nedenle Fikret'in şairlik serüveninde önemli bir yer tutar. Yazıldıktan yıllarca sonra tartışmalara yol açması da düşünsel içeriğinin öneminden gelir.

Sonra, bir hesaplaşmadır «Tarih-i Kadim». Fikret yalnız çağıyla değil, kendi kendisiyle de hesaplaşır bu şiirinde. Düşüncelerini, inançlarını gözden geçirir.

«Tarih-i Kadim» 28 Nisan 1905'te yazılmıştır. «Hitab» adıyla bilinen bu şiirin de bir yazılış öyküsü vardır. Ruşen Eşref bunu şöyle anlatır:

«... Şiirlerinden birkaçının sergüzeştini bizzat kendisinden dinledim: Meselâ Hitab'ı yağmurlu bir kurban bayramı gecesi yazmış.

— Hava o gece birdenbire bozulmuştu. Yağmur taneleri şiirin mısralarına âhenk tutuyordu, dedi.

O arife günü refikası, Halûk ve kendisi İstinye'ye doğru bir sandal gezintisi yapmışlar. Kürekleri Halûk çekiyormuş. Onların çıktığı istikâmetten inen bir sandalın içinde iki kurbanlık koyun gidiyormuş. Fikret bunları görünce irticalen:

Din şehîd ister, âsman kurban;
Her zaman, her tarafta kan, kan, kan.

demiş. İşte Hitab'ı yazdırmağa bu sebep olmuş.

(...) Ertesi sabah, kendisini ilk ziyarete gelen adama —Amerikalı şakirdlerinden birine— okumuş. Ve bütün basılamayıp da neşredilmesini istediği şiirleri gibi derhal kendisi ve talebesinden birkaçı, hatları (yazıları) belli olmasın diye kâğıtları ters tutarak, kelime-

leri baş aşağı yazarak beş on nüsha tebyiz etmişler (temize çekmişler); bayramlaşmağa gelen emniyetli dostlara dağıtmışlar.

«Tarih-i Kadim»de Fikret, insanlık tarihini bir savaşlar tarihi olarak ele alır ve tarihsel gelişimi metafizik yoruma bağlayanlara karşı çıkar. Ona göre tarih, uygarlıklara son veren, yarattığı kahramanlara boş, saçma bir ün sağlayan, buna karşın her yenginin sonunda açlığa, yoksulluğa yol açan bir savaşlar zincirinden başka bir şey değildir. Bu nedenle geçmişe saldırır şair. Çünkü tarihte hak güçlünüdür, yani şerîrin; en açık doğru ise şudur: Ezmeyen ezilir. Geçmişe bakınca kan görür yalnız:

Her şeref, her saadet piç;
Her şeyin iptidâsı, âhiri hiç.
Din şehid ister, âsuman kurban,
Her zaman, her tarafta kan, kan, kan!...

Kahramanlık... Esası kan, vahşet;
Beldeler çiğne, ordular mahvet.
Kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık;
Ne «aman» bil, ne «ah» işit, ne «yazık»,
Geçtiğin yer ölüm, elem dolsun;
Ne ekinden eser, ne ot, ne yosun;
Sönsün evler, sürünsün aileler,
Kalmasın hırpalanmadık bir yer.
Her ocak benzesin mezar taşına,
Damlar insin yetimlerin başına.

Bunun sorumlusu cihangirlerdir:

Ey cihangir utan şu makbereden!

Hep senin, işte hep senin eserin.

Bir de şehit isteyen din ya da daha doğrusu savaşı kutsal sayan anlayış. Artık bu ikisinin egemenliği sona ermelidir. Bu anlayış tarihin, geçmişin karanlığında boğulmalıdır. Gelecek için en güzel mustu budur. Savaşçı, başkasına saldıran, zulüm ve istibdat, kısacası savaşlar ortadan kalktığında gerçek özgürlüğe kavuşulacaktır. Sonuç:

Ben benim, sen de sen, ne rab, ne ibâd.
Yani ben benim, sen de sen olacaksın; ne tanrı ne kul kalacak.

İşte o zaman savaş, ayaklanma, antlaşma gibi olaylar unutulacak, olağanüstü cinperi öyküleri gibi anlatılacak; tarihin, düşüncelerin mezarı olan sayfaları yırtılacaktır. A-

ma bunu, bu yaradılış devrimini (inkılab-ı hilkat) kim gerçekleştirecektir? Tanrı mı?

O fakat aslı hep bu kavgaların...

Böylece Fikret, o güne kadar yalnızca inanc planında ele alınan Tanrı düşüncesine toplumsal bir açıdan yaklaşır. Tanrının sıfatlarını, insanın Tanrı karşısındaki durumunu, dinlerin insana karşı kullanılmasını anlattıktan sonra,

Ben ki hepsinden iştibâh ederim;
Kime sorsam, diyor ki: «Yok haberim.»
Kim bilir?, belki hepsi vehmiyyât,
Belki aldanmak ihtiyac-ı hayat;
Kim bilir?, belki hepsi doğru da, ben
Bî-haber kendi sehvi-i hissinden,
Varı yok bilmek istedim, yoku var.
İştibâh... İşte töhmetim! Ne zarar?
Şüphe bir-nûra doğru koşmaktır,
Hakkı tenvîr ukûl için haktır.

diyerek, inancın karşısına aklı çıkarır. Kuşku-
dur Tanrının en büyük düşmanı. Sorular birini izler, yanıtlarsa indirir Tanrıyı tahtından. İnancını yitiren Fikret'teki değişimin dile gelişidir bu yönüyle «Tarih-i Kadim». Daha sonra Tanrının yerine insanı geçirir Fikret.

Fikret'in «Tarih-i Kadim»de dile getirdiği düşünceler yaşadığı dönem açısından ilerici düşüncelerdi. Ama Türk toplumu için. Yoksa Batı'da, tarihsel gelişimin toplumların sosyo-ekonomik yapılarına bağlı olduğu gerçeği kanıtlanalı yarım yüzyılı geçmişti. Fikret'in düşünceleri tarihin idealistçe yorumuna dayanıyordu, ulaştığı çözümse romantizmi kuyordu. Büyük bir tepkiye de yol açmadı. İslamcılar tedirgin oldular gerçi, ama bu tedirginlik homurdanmadan öte bir sonuç doğurmadı.

Bunun nedeni, Tarih-i Kadim'in yazıldığı yıllarda ülkede ezici bir baskının egemen olmasında aranmalıdır. Değişik görüşleri de savunsalar, aydın ve sanatçıların çoğunluğu baskıya karşı ortak bir mücadeleyi sürdürüyorlar ve ülkenin tek kurtuluş yolunun meşrutiyet yönetimi olduğuna inanıyorlardı. Başka bir deyişle, gizli ya da açık, padişahın kayıtsız şartsız egemenliğine son verilmesiyle ortak amaç. Nitekim asıl düşünsel çatışmalar Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından başlayacaktı.

Birikim 34/40

SABAH OLURSA - MÂZİ... ATİ

Meşrutiyet öncesi yazdığı şiirler arasında «Sabah Olursa» ve «Mâzi... Ati» şiirleri Fikret'in dünya görüşünü yansıtmaları açısından ayrı bir önem taşırlar. «Sabah Olursa» bir bakıma Sis'te ve Tarih-i Kadim'de çizilen toplumsal ve tarihsel görünümün değişeceği inancının dile getirilişi, kurtuluş umudunun yeşermesidir. Şair geçmişi ve şimdiki aşarak gelecek'e uzanmaktadır artık. Bireysel düş, bireysel özlem yerini toplumsal kurtuluşa bırakmıştır.

«Sabah Olursa»da oğlu Halûk'a seslenen Fikret, Ama tekil değildir Halûk, gençliğin simgesidir. Nitekim şiirin birinci bölümünde **sen** zamirini kullanan şair, ikinci bölümde de «... Siz, ey fezâ-yı ferdânın/küçük güneşleri» diyerek kurtuluşu gençlerden beklediğini belirtir.

Şiir **biz-siz** karşıtlığı üzerine kurulmuştur. Daha ilk dizelerde sabahın olmasını bir şarta bağlar Fikret:

Bu memlekette de bir gün sabah olursa,
Halûk,
Eğer bu memleketin sislenen şu nasiye-i
Mukadderatı, kavî bir elin kavî, muhyî
Bir ihtizâz-ı temâsiyle silkinip şu donuk,
Şu paslı çehre-i millet biraz gülerse...

Görüldüğü gibi, milletin donuk, paslı çehresinin gülmesi güçlü bir elin varlığıyla olasıdır. İkinci dizedeki **sislenen** sözcüğü «Sis» şiirini çağırıştırır. Böylece şairin, «bu memleketin sislenen şu nasiye-i/mukadderatı» derken nasıl bir toplumsal görünümü anlatmak istediği açıktır. Tek bir insan mıdır ülkeyi kurtaracak? Güçlü bir **tek adam** özlemi midir bu? Sanmıyorum. Burada dile getirilen, genel anlamda, ülkeyi kurtaracak **insan**'da bulunması gereken niteliktir. İnsan kavramıdır Fikret'in gündeme getirdiği. Şiire bütün olarak bakıldığında hemen anlaşılır bu. Yukardaki dizelerin hemen ardından, Halûk'a milletin yüzünün güldüğü gün kendisini «kötrüm ve boş muhitinde» acılarıyla unutmamasını söyler. Çünkü sakat ve yıpranmış (leng ü pejmürde) bakışları onu «mâziye çekmek» isteyecektir. Sıfatlara dikkat edilirse, az önce söylediklerim doğrulanır. **Ben** derken yalnız kendini değil, bir kuşağı bir ortamı yargılamaktadır. Sakat diye çevirdiğim «leng» sözcüğü «topal, aksak» anlamındadır.

İçinde bulunduğu çevre ise «kötrüm»dür. Oysa sen dediği Halûk, «bütün hüviyet ü uzviyyet»iyle **âtî**'dir. Geçmişle gelecek arasındaki, daha doğru bir söyleyişle geçmişin insanıyla geleceğin insanı arasındaki ayrımı vurgular Fikret.

Şiirin ikinci bölümünde inancılı bir biçimde belirtilir bu ayrım. Şartı martı, egeri meğeri yoktur artık: «Evet sabah olacaktır». Kesindir. Çünkü geceler kıyamete kadar sürmez. Her gecenin bir sabahı vardır. **Ben**'le **sen**'in yerini **biz**'le **siz** alır. Üzüntü, acı içinde çürüyen bir kuşaktır onunkisi. Sevinci, mutluluğu yarının küçük güneşleri olan gençler getirecektir. Çağımızın tek özlemi **aydınlık**'tır çünkü. Son dizeler, artık bir düşü, bir özlemi değil, gerçekleşeceğine yüzde yüz bakılan bir kurtuluşu muştular:

Ümidimiz bu: Ölürsek de biz, yaşar
mutlak
Vatan sizinle, şu zindan karanlığından
uzak!

Biz-siz karşıtlığının **geçmiş-gelecek** biçiminde konuluşu bir yıl sonra yazılan «Mâzi... Ati» şiirinde iyice belirginleşir. **Değişme** kavramı girer şiire. Daha doğrusu determinist bir görüşle dünyayı yorumlar şair:

... Evet, insan ki doğmadan
Ölmekle uğraşır ve bu takdire katlanır,
Mâzide bir taayyünü haiz midir?... Hayır.

İnsan mazide var olamaz; çünkü doğaya aykırıdır bu, çünkü hayat bir değişmedir:

Ölmek hayatı tazelemektir: Biz ölmeksek
Efkâr ölür, hayat-ı beşer şahs-ı fikretin
Bir cümle-i tekâmülü... her fikr-i müşterek
Bir sadmedir, onunla kimildar bu hey'etin
Zerrât-ı bî-nihayesi; zerrât-ı nâimi,
Kevnin, hulâsâ, fikr-i beşerdir
munazzimi.

Dikkat edilirse Fikret, bu dizelerde **değişme** kavramıyla birlikte **gelişme** kavramını da işler. İnsanlığı, düşünen kişilerin geliştirdiği, olgunlaştırdığı bir bütün olarak görür. Bu topluluğu harekete geçiren düşüncedir. Her ortak düşünce (fikr-i müşterek) bir harekete geçiricidir (sadme). Kısacası, varoluşu (kevn) düzene sokan, düzenleyen insan düşüncesidir. Dinlerin geliştirdiği «ruhun öl-

Birikim 34/41

mezliği» inancına da karşı çıkmıştır bu dizelerde. Ölmeyen maddedir: «... Biz ölmesek/Efkâr ölür».

Aydınlanma felsefesinin, Batılı rasyonalistlerin ve maddecilerin etkisi sezilir bu dizelerde. Tarih-i Kadîm'deki şu dizeleri hatırlayalım:

Şüphe bir nûra doğru koşmaktır,
Hakkı tenvîr ukûl için haktır.

Aradaki ayırım, inanç planındaki yorumlamanın insanlığın gelişimine uygulanarak tarih felsefesine dönüştürülmesine çalışılmasıdır. Tarih-i Kadîm'de geçmişin olgularını gözden geçirip yorumlayan şair, «Mâzî... Atî»de geçmiş-gelecek temi çevresinde görüşlerini sistematize etmek ister bir bakıma. Vardığı sonuç, geleceğin daha aydınlık olduğunun kaçınılmazlığıdır. ■

¹ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1689

² A.S. Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. bas., s. 283

³ Ruşen Eşref, *Tevfik Fikret*, s. 100

⁴ A.H. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 288

⁵ Ruşen Eşref, *a.g.e.*, s. 97-99